

KARAMÜRSEL NÂİBİ ABDULLAH ŞEVKET VE OSMANLI DÖNEMİNDEKİ DİĞER KOCAELİLİ (İZMİTLİ) ÂLİMLER

Recep DİKİCİ*

Giriş

Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin komutanlarından olan Karamürsel, Osmanlı Devleti'nin ilk Kaptan-ı Deryası'dır. İzmit civarını fethetmiştir. "Karamürsel" kazası onun adını taşır¹. Doğum ve vefat tarihleri belirsizdir. Karamürsel'in bağlı olduğu Kocaeli ise, Türk-İslâm kültürünün bin yıla yakın geliştiği ve hâkim olduğu bir şehirdir. Bu bölgedeki mevcut medreseler ile muhtelif bilim dallarında yetişen âlim ve edipler, bu gerçeği açıkça göstermektedir. Bu yüzden Nadir Tabakât kitaplarından ve Türkiye İhtisas Kütüphanelerinden tespit edebildiğimiz Osmanlı dönemi Karamürsel ile Kocaelili âlimlerin hayatları ile kütüphanelerde bulunan Arapça ve Osmanlıca elyazması ve matbû eserlerinden geri kalanları topluca sunmak, bilim dünyası için son derece faydalı olacaktır. Böylece Kocaeli'nin kültür tarihi ile ilgili ciddî bir boşluk doldurulacak ve araştırmacılara bu hususta hareket noktası sağlanacaktır.

I. Kocaeli Tarihi Sempozyum'unda "Osmanlı Döneminde Kocaelili (İzmitli) Âlim ve Edipler" adlı bildirimini sunmuştum. Ancak daha sonraki araştırmalarım sırasında Karamürsel kazası Nâibi Abdullah Şevket'in "Ahlâk-ı Dînî" ve "Necâtü'l-mükellefîn" adlı eski harfli nâdir eserleri, İzmitli âlimlerden Ahmet Hilmi Efendi'nin "Muhibbu'l-fıkh li hıfzi'd-dîn" ve Dr. Feyzullah İzmidî (Feyzullah Paşa)'nin tıp sahasındaki "İlmu'l-emrâz" ve "Usûl-i teşhis-i marazi" adlı eski harfli nâdir eserleri ile yine bu dönemde yaşamış olan İzmitli âlimlerden Muhyiddîn Efendi'nin "Fevâidü'l-mübtedî", İsmâil Hakkı Efendi'nin "Tenbîhü'l-mü'minîn" ve Ahmed Efendizâde Ali Vasfî Efendi'nin "Tasrîfât" adlı eserlerini tesbit ettim. Bu ikinci bildirimde, birinci bildirimim devamı niteliğinde olmak üzere, adı geçen zatların hayat ve eserleri tanıtılacak ve bu eserlerin muhtevâlarından örnekler sunulacaktır. Bu arada mevzûmuza zemin teşkil etmesi bakımından Kocaeli'nin Osmanlı Dönemindeki tarihi ve kültürel durumuna ana hatlarıyla değinmek yararlı olacaktır.

Bir milletin manevî kültür değerlerinin yekûnunu din, dil, tarih, sanat, edebiyat, örf ve âdetler ile düşünüş ve yaşayış tarzları meydana getirmektedir. Bu kültür değerleri, milletlerin hayatında önemli bir yer tutarlar. Milletler, bu tip kültür değerleri üzerinde hassasiyetle dururlar ve bunları mümkün mertebe zedeleden ve hatta geliştirerek kendinden sonraki nesillere devrederler. Kocaeli kültürünü de gün yüzüne çıkartmak, şanlı milletimizin bu

* Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arap Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı rdikici@selcuk.edu.tr

1 Komisyon, "Karamürsel", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1974, XXI, 306-307; Komisyon, *Yurt Ansiklopedisi*, "Kocaeli", İstanbul, VII, 4998; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1972, I, 119, 348, 551.

azîz değerlerine katkıda bulunmaktadır. Nitekim Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, bu kutsal amaca hizmet edecektir.

Kocaeli ancak Osmanlı Devleti'nin fethi ile kesin şekilde Türk hâkimiyetine girmiştir. Orhan Gazi 1331'de İzmit'i kuşatmış, fakat Bizans İmparatoru büyük bir kuvvetle gelince Orhan Gazi muhasarayı kaldırmıştır. Önceleri İznikmid olarak kullanılan adı, sonraları kısaltılarak İzmid'e (İzmit) çevrilmiştir.

1337'de Orhan Gazi zamanında Akça Koca² emrindeki Türk ordusu İzmit ve çevresini fethetmiştir. Orhan Gazi İzmit'i il olarak büyük oğlu Rumeli Fatih Şehzâde Gazi Süleyman Paşa'ya vermiştir. Akça Koca Karadeniz'e kadar bütün bölgeyi fethetmiştir. Böylece ilk defa Karadeniz sahiline inilmiştir.

28 Temmuz 1402'de Ankara Meydan savaşında Yıldırım Beyazıt'ın ordularını yenen Timur'un ordusu İzmit'e kadar gelmiş ve İzmit'i ele geçirmişlerdir. Timur'un geri çekilişinden sonra, "Fetret Devri"nde Osmanlı şehzâdeleri arasında saltanat kavgasından faydalanan Bizans, İzmit'i geri almıştır. Yavuz Sultan Selim devrinde İzmit tersanesi düzenlenmiş ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde İzmit en parlak dönemini yaşamıştır.

1419'da Gazi Timurtaşoğlu Umur Bey, Pereke, Gebze, Pendik, Kartal gibi İzmit'i yeniden fethetmiştir.

1481 senesinde Fatih Sultan Mehmet büyük bir ordu ile İtalya üzerine sefere çıkarken, İzmit'in Gebze ilçesinde şehid olmuştur.

Adapazarı, Kandıra, Karamürsel, Yalova ve Gebze kazaları 1888'de kurulan Kocaeli bağımsız sancağına bağlanmıştır. XIX. yüzyılda İstanbul ile İzmit arasında işleyen körfez gemi seferleri ve Haydarpaşa-Ankara demiryolunun buraya ulaşması (1873), şehrin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle bu yüzyılın sonlarına doğru Sırrı Paşa'nın³ mutasarrıflığı sırasında İzmit daha da canlanmıştır. II. Abdülhamid'in yirmi beşinci cülûs yıldönümü anısına mutasarrıf Musa Kazım Paşa, saat kulesini yaptırmıştır.

1900'lerde şehrin nüfusunun yirmi üç mahallede 15.000 kişi olduğunu belirten Şemseddin Sâmî, şehrin ortasında Yeni Cami, dışında Eski Cami isimlerinde iki büyük cami-i şerif ile birkaç diğer cami ve mescid, bir Rum kilisesi, bir Ermeni kilisesi, bir manastır, bir idâdî, bir rüşdiye ve birkaç sıbyan mektebi bulunduğunu kaydetmektedir⁴.

Kocaeli, Birinci Dünya Harbinden sonra 6 Temmuz 1920 ile 27 Haziran 1921 arasında 11 ay 22 gün İngiliz ve Yunan işgalinden sonra yeniden geri alınmıştır. 1924'te ise İzmit, Kocaeli'nin merkezi olmuştur⁵.

İzmit'teki İbtidâîye ve Rüştiyelerin⁶ yanı sıra, kaynaklardan tesbit edebildiğimiz Osmanlı Dönemi İzmit Gazi Süleyman Paşa Medresesi ve Fevziye Medresesi, Kanuni devrinde 1568 yılında tamamlanan Pertev Paşa Külliyesi (kervansaray, câmi, çeşme, sıbyan

2 Akça Koca'nın şeceresi şöyledir: Akça Koca, Afadal (Fazlullah Paşa), Mevlâna Kutbeddin, Seydi Çelebi (bk. Uzunçarşılı, I, 553).

3 Osmanlı valisi ve âlimi olan bu zat, 1312 (m. 1895)'de vefat etmiştir. Sultan Mahmud türbesi kabristanındadır. "Şerh-i Akâid" tercümesi ve "Sırrü'l-Furkân" tefsiri basılmıştır.

4 Şemseddin Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1315/1897, II, 848.

5 Kocaeli-İzmit hakkında geniş bilgi için bk. Sâmî Şemseddin, *Kâmûs'l-A'lâm*, "Koca İlî" maddesi, İstanbul, 1315, II, 3714; aynı eser, "İzmid", II, 837 vd.; Rifat Yüce, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit, 1945, s. 34-35; Engür Ürkmez, *İzmit ve Türk Eserleri*, Kocaeli, 2007, s. 24-25; Besim Darkot, "Koca-eli", *İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, VI, 830-831; Heyet, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, XII, 114-115; Cengiz Akgün, *Gebze'de İz Bırakanlar*, Kocaeli, 2006; Komisyon, "İzmit", *Meydan Larouse*, İstanbul, 1971, VI, 634-635; İlyas Bostan, "İzmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, XXIII, 536-541; Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994; Hüseyin Namık Orkun, *Türk Tarihi*, 1946, IV, 145; Uzunçarşılı, I, 119, 348, 551.

6 1859'da Anadolu'da açılan ilk rüşdiyelerden biri de, İzmit'te yer alıyordu (bk. Metin Tuncel, "İzmit (Bugünkü İzmit)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, XXIII, 541-542).

mektebi, imaret)⁷, Şeyh Muhyiddîn Muallimhânesi, Kandıra Hacı Dursun Medresesi, Gebze Mustafa Paşa Medresesi Kocaeli ili sınırları dâhilinde bilimsel ve kültürel faaliyetlerin pek fazla olduğunu göstermektedir. Şimdi Osmanlı Döneminde yaşamış olan Karamürsel ve Kocaelili âlimleri ve eserlerini sırasıyla sunalım:

Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket

Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket, İçel asıllı olup, babası Ahmet Hamdi Efendi'dir. Maalesef kaynaklarda hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Ancak onun fıkıh ve ahlâk ilimlerinde derin bilgisi olduğu, kaleme aldığı "Ahlâk-ı Dînî" ve "Necâtü'l-mükellefîn" adlı eski harfli nâdir eserlerinden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Abdullah Şevket, Bandırma nâipliği de yapmıştır⁸.

Nâiplik, idârî, dînî ve hukûkî konularda yetki sâhibi olan kişilerin yetki ve vazifelerini vekil olarak yürüten kimselere verilen unvandır. Nâipler yaptıkları vazifelere göre şu kısımlara ayrılırlar:

Kaza nâibi: Kazalara bağlı nahiyelerin şerî (dînî) işlerine, kaza kadısı adına bakan kimseye denirdi.

Arpalık nâibi: Şeyhulislamların ve eyâlet kadılarının (mevâliler) vazifeden alınmalarından sonra, kendilerine verilen arpalıkların gelirini onlar adına idare eden kimseler olup, tayinleri Anadolu veya Rumeli kazaskerleri tarafından tasdik edilirdi.

Ayak nâibi: Eyâlet kadılarının yanında kadı adına esnafı denetleyen vazifeliye denirdi.

Bâb nâibi: Eyâlet kadısının yanında kadıya yardımcı olan ve onun adına dava dinleyen ve hüküm veren kimseye denirdi.

Mevâlî nâibi: Eyâlet kadılarının tayin edildikleri eyâlete gitmedikleri durumlarda gönderdikleri vekile denirdi. Nâip kadıdan vekil olduğuna dair bir vesika alır, bunu da o kadılığın kazaskerine tasdik ettirirdi.

Şer'iyye mahkemelerinin kaldırılmasıyla birlikte nâiplik ve nâipler de lağvedilmiştir⁹.

1. Ahlâk-ı Dînî (dînî ahlâk) adlı eseri:

Abdullah Şevket'in dînî ahlâka dâir kaleme aldığı bu eserin (398 s.) muhtevâsından bazı mevzuları sırasıyla kaydedelim:

Çocuğun Anne-Babasına Karşı Yükümlü Olduğu Vazifeler

Bu da 12 çeşittir:

1. Anne-baba çocuklarını azarlasa ve takdir bile etse, söz ve hareketle karşılık vermeksizin tam bir ciddiyetle söz dinlemesi.

2. Anne-babanın mertebeleri daha aşağı olsa bile, saygı göstermek için anne-baba ayağa kalktığında veya üzerine doğru geldiğinde ayağa kalkmaktır.

3. Allahü teâlâ'ya isyân olmadıkça, hakkında zararlı olsa bile her bir emirlerini yerine getirmektir.

4. Yürürken ve hareket halinde iken, anne-babaya saygı göstererek önlerine geçmemektir.

7 Komisyon, "İzmit", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1972, XX, 478; ayrıca bk. *Dersaadet İle Vilâyât-ı Osmaniye'de Bulunan Kütüphanelerin Esâmisiyle Kütüb-i Mevcûde ve Mevküfe Miktarları*, Ankara Milli Kütüphâne, 162, varak. 20b; ayrıca Kocaeli'deki Osmanlı Medreseleri hakkında geniş bilgi için bk. Cahit Baltacı, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 259, 282, 376, 388.

8 Karamürsel ve Mudanya Nâipliği yapan Abdullah Şevket'in Nâipliği hakkında bilgi için bk. Bursa Arkeoloji Müzesinde bulunan Mudanya Şer'iyye Sicilleri (bk. Ahmet Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, İstanbul, 1988, s. 205).

9 *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, XV, 112.

5. Anne-babanın seslerinden daha yüksek sesle konuşmayarak, her durumda saygılı görünüşü göstermektir.

6. Davetlerine yumuşak söz, güler yüz ve çok hızlı bir şekilde icabet etmektir.

7. İşler, sözler ve hallerde daima anne-babanın hoşnutlukları dairesinde hareket etmektir.

8. Anne-babasını kendisi ve çocukları üzerine tercih ederek, onlara hizmet, hürmet ve tevazu göstermektir.

9. Anne-babaya iyilik ve ihsan ettiklerinden ve emirlerini yerine getirmekten bahsederek, azarlama ve serzeniş etmeyip, insanlık hali hizmetinizi tam yapamıyorum, kusurluyum gibi mahcubiyet göstermektir.

10. Anne-babaya hiddet, şiddet ve kızgınlıkla bakmamaktır.

11. Kaşları çatık çirkin bir yüzle ve göz ucuyla bakmamaktır.

12. Anne-babanın izin ve ruhsatlarını almaksızın yolculuğa çıkmamaktır¹⁰.

Geçimi Temin İçin Çalışmanın Lüzumu

Bir hadîs-i şerifte de belirtildiği gibi, dünyada herkes durumuna göre çoluk çocuğunun geçimini sağlamak ve zarûrî olan insanî ihtiyacını gidermek için, meşrû maişetin tedârîki lâzımdır. Fakat asıl maksad, ebedî nimet ve seâdet-i sermediyeye kavuşmak için, iyi ameller işlemeye zaman harcamak çok gereklidir.

“Allah’a amellerin en sevimsisi, az da olsa devamlı olanıdır.” meâlindeki hadîs-i şerîf, devamlı yapılan az iş başladıktan sonra bırakılan çok işten daha hayırlıdır anlamına gelmektedir. Nitekim Hz. Ali (radiyallahu anh) de, hikmetli sözünde “Âbidin devam edip terk etmediği az ibadet yapmaktan usanılıp terk edilen çok ibadetten hayırlıdır.” buyurmaktadır. Dünya için âhireti, âhiret için dünyayı terk etmeyip, az da olsa her ikisi için çalışmalıdır. İbrahim Ethem hazretleri hem dünya hem de âhiret için çalışmıştır. Nitekim gündüzleri su çekip koyun gütmeye ücretiyle yaşamını sürdürüyordu ve geceleri ise sabaha kadar ibadet ediyordu. Allahü teâlâ bir topluluğun başarısızlığını isterse, onların arasına düşmanlık koyar, onların düzgün hal ve geçimlik teminine engel olur. Fakat icrâ edilmekte olan bir işten beklenen neticenin yavaşlamasından dolayı işi terk etmeyip, her halde sabır ve teennî lâzımdır. Şâirlerden biri:

“Benim dünyada tecrübeyle bildiğime ve anladığıma göre sabır için, mutlaka eseri güzel olan bir netice vardır. Yani sabrın sonu selâmettir. Arzu ettiği işe gayret gösterince ve sabredince zafer elde etmeyen nâirdir. Belki sabreden kimse, istediğine nâil olur.” demiştir. Bir işe başladıktan sonra “işinde sâbit olan ürün elde eder.” sözüne uymayıp, bir ağacı kök salmadan oradan oraya götürüp dikmek gibi işten işe geçmek, ağacın kurumasına sebep olduğu gibi başarısızlığa yol açar.

En iyi kazanç yolu, ticaret, muhafızlık ve sanaattır. Bununla beraber dînen haram ve yasak olan şeyler hâric hiç bir iş ayıplanacak bir iş değildir. Fakat bazısı bazısından daha faziletlidir. Sanat, ziraat ve ticaret gibi maişet sebeplerine sarılan kulunu Allahü teâlâ sever, ondan râzı olur buyuruğu hâricinde, peygamberimizin “Şüphesiz Allahü teâlâ profesyonel (meslek sâhibi) mü’min kulunu sever.” meâlindeki hadîs-i şerîfi vardır.

Hikmet sâhibi âlimler, “Nefsine götüremeyeceği yükü yükleme, sana faydası olmayan bir işle meşgul olma, her ne kadar sevseler de kadın zümresine mağrûr ve meftûn olma, ne kadar çok olsa da dünya malına güvenme. Ancak Allahü teâlâ hazretlerine itimad et.” demişlerdir¹¹.

10 Abdullah Şevket, *Dîn-i Ahlâkî*, Neşreden: Çatalcalızâde Ahmet Hilmi, İstanbul, 1328, s. 215-216.

11 Aynı eser, s. 84-88.

Evler ve Mekânlar

Hazret-i Ali'ye göre, evin şerefının ve bereketinin, yerinin iyi olması, sahasının geniş olması ve komşuların güzel ahlâklı olmalarıdır. Dünyada dört haslet seadet ve dört haslet de mutsuzluk alâmetidir. Seâdetten olan dört haslet; kişinin hanımının sâliha, evinin geniş, komşusunun sâlih, arabasının güzel ve gösterişli olmasıdır. Mutsuzluktan olan dört haslet ise, kötü komşu, kötü hanım, dar mesken, kötü arabadır. Bu anlamda bir hadîs-i şerîf'in meâli: "Komşunun ırzı ve malının komşuya haramlığı, katlinin haramlığı gibidir. Yani komşunun kanını akıtmak nasıl haram ise, ırz ve malına zarar vermek de haramdır. Diğer bir hadîs-i şerîf'de ise meâlen "Bir kimse Allah'a ve âhîret gününe imân ediyorsa, misafirine ikrâm edip, komşusuna da eziyet etmesin." buyurulmaktadır. Hikmet sâhibi bir âlim ise, "Komşusunun evinin içinde ne olup olmadığını tecessüs eden (casusluk eden) ve muttalî olmak isteyen kimse, namus perdesinin yırtılmış olmasına sebep olur." demektedir.

Ebû Abdullâh (radiyallahu anh), "Evin tavanı nihayet sekiz arşın yüksekliğinde olmalıdır. Bunun fazîleti, meskeni şeyâtündür (şeytanların meskeni olmasıdır). Hânenin tavanı sekiz arşından fazla olursa, âyetü'l-kürsî yazılmalıdır." demiştir.

Ebû Hüreyre'nin rivâyet ettiğine göre, "Yeni eve girileceği zaman Allah rızası için kurban kesilmesi, etlerinin fakirler yedirilmesini, binâda lüzumsuz şeyler yapılarak isrâfa yol açılmamasını, evin içinin ve müstemilâtının temizlenmesi gerekir."

Peygamber efendimiz, yeni elbise giydiği zaman, Cenâb-ı Hakka hamdü senâ eder, iki rekat şükür namazı kılar, eski elbisesini ise fakirlere verirdi. Yine Peygamberimiz, gece her kabın ağzının kapanması, su kırbasını ve destisinin ağzının bağlanması, kapıların sağlam bir şekilde kapatılıp, kandil ve ateşin söndürülmesini buyurmaktadır.

Hz. Ali, hayvan haklarıyla da ilgili olarak şöyle buyurmaktadır: "Cenâb-ı mâliki'l-mülk hazretlerinin size mülk olarak verdiği ve ihsan ettiği eşya ve mallarınızdan koyun, kedi, güvercin ve bunlara benzer hayvanlar hakkında, Allahü teâlânın sizlere azap etmesinden sakınız. Zira bunlardan bazısının zekâtından ve bazısının infâk, iâşesi ve güzel bir şekilde muhafazasından mesulsünüz." Bir hadîs-i şerîf'te de "Koyun ve tavuk, hânede berekettir." buyurulmaktadır. "Kırlangıç kuşlarının evinizde meskûn olmasına engel olmayınız." buyurulmaktadır. Diğer bir hadîs-i şerîfte de "Hânenizde evi öğrenmiş koyun ve keçi ediniz (besleyiniz). Zira şeytan bunlar ile meşgul olup, çocuklarınıza tasallut etmez." demektedir.

Kedi, güvercin ve horoz bulunmayan hânenin mamur olmayacağı, Ebu'l-Hasan (radiyallahu anh)'dan rivâyet edilmiştir¹².

Allahü Teâlâ'nın Yasakladığı Şeyler

1. Cünüp iken yemek yemek.
2. Dişleriyle tırnak kesmek.
3. Banyoda misvak kullanmak.
4. Cami ve mescidlere tükürmek.
5. Fare artığını yemek.
6. İki rekat namaz kılmadığı halde, mescide girip çıkmak.
7. Meyvesi çıkan ağaç ve yol üzerine küçük veya büyük defi hâcet etmek.
8. Sol el ile yemek.

12 Aynı eser, s. 325 vd.

9. Bir tarafa dayanıp da yemek.
10. Kabirleri kireçle sıvamak.
11. Minberlerde namaz kılmak.
12. Açıkta yıkandığında avret mahallini açık tutmak.
13. İstincâ (necâset) ipriğinden su içmek.
14. Durgun su üzerine, güneşe ve aya karşı işemek.
15. Bir adet ayakkabı ile yürümek.
16. Ayakta ayakkabı giymek.
17. Tuvalette kıbleye karşı oturmak.
18. Hastalık esnasında bağırarak ve feryat etmek.
19. Cenâzenin iyi taraflarını sayarak yüksek sesle ağlamak.
20. Böyle ağlayanları dinlemek.
21. Kadınlar için cenazeyi açıp göstermek.
22. Âyet-i celîle yazarken bir âyet veya bir harfi tükürkle silmek.
23. Tükürkle Kur'ân'dan bir şey silmek.
24. Rüya ile ilgili kasden yalan söylemek.
25. Ruh sâhibi olan hayvanların tasvîrini yapmak.
26. Hayvanları veya hayvanın bir uzvunu ateşle yakmak.
27. Namaz vaktini ilân ederken horoza küfretmek.
28. Cinsellikten çok bahsetmek.
29. Evin çöplüğünde yatmak.
30. Ellerinde et veya balık kokusu olduğu halde uyumak.
31. Kocasından izin almadan evden çıkmak.
32. Kocasından başkası için süslenmek.
33. Bir bayanın lüzumundan fazla koşması.
34. Mahremiyetini başka erkek veya kadına anlatmak.
35. Bir adamın diğer adama kız kardeşimle evlenirsen, ben de senin kız kardeşimle evlenirim diyerek mehir kesmek.
36. Kâhin ve müneccime gitmek ve sözlerini doğrulamak.
37. Tavlâ ve satranç oynamak.
38. Ud ve tanbur çalmak. Abes ve gıybeti dinlemek.
39. Nemmamlık etmek (söz taşıyıcılık yapmak) ve nemimeyi dinlemek.
40. Günahkârın günahkâr olduğunu bildiği halde davetine icabet etmek.
41. Yalan yere yemin etmek.
42. İçki içilen sofrada ve yerde oturmak.

43. Bir kimsenin yüzüne vurmak.

44. Altın ve gümüş kaptan yemek ve içmek.

45. Sararmadan ve kızarmadan yani olgunlaşmadan ağacın üzerindeki meyveyi satmak¹³.

Ahlâk-ı Dînî adlı eserin içindeki konuları şöyle sıralayabiliriz:

İfâde-i mahsûsa¹⁴, mukaddime¹⁵.

Birinci bâb şahsî vazifeler beyanında olup, 24 fasıldır; birinci fasıl nefsin hayvanî rezilliklerden temizlenmesi, ikinci fasıl Kötülüklerin analarından hased, üçüncü fasıl riya, dördüncü fasıl ucb ve kibir, beşinci fasıl azaların lehlerine olacak şekilde kullanılmasının fazileti, altıncı fasıl iyiliklerin ve kötülüklerin kaynağı olan yedi aza, yedinci fasıl yedi azadan göz, sekizinci fasıl kulak, dokuzuncu fasıl dil, dilden sadır olan sekiz çeşit günahlardan birincisi yalan, ikincisi vaadde durmamak, üçüncüsü gıybet, dördüncüsü insanlara gösteriş, onlarla cedelleşme ve münakaşa etmek, beşincisi nefsi temizlemek, altıncısı lanet etmek, yedincisi insanlara beddua, sekizincisi insanlara hakâret etmek, onuncu fasıl yedi azadan karın, on birinci fasıl yedi azadan tenâsül organı, on ikinci fasıl yedi azadan iki el, on üçüncü fasıl yedi azadan iki ayak, on dördüncü fasıl tek başına yemek ve içmek, on beşinci fasıl toplulukla yemek, on altıncı fasıl yiyecek ve içeceklerin efdali, on yedinci fasıl yollar ve geçitlerden geçmek, on sekizinci fasıl yollar ve geçitlerde insanî vazifeler, on dokuzuncu fasıl geçimini temin etmek için çalışmak, yirminci fasıl tenbellik, yirmi birinci fasıl en faziletli sanatla meşgul olmak, yirmi ikinci fasıl satıcının müşteriye müşterinin ise satıcıya karşı muameleleri, yirmi üçüncü fasıl ölüm korkusunu gidermek, yirmi dördüncü fasıl hüznü gerektiren sebepleri defetmek¹⁶.

İkinci bâb dîni vazifeler olup, 16 fasıldır; birinci fasıl her halü karda Allahü teâlâ'yi anmak, ikinci fasıl hakikî mabuda karşı kulluk görevlerini yerine getirmek, üçüncü fasıl tevbenin tarifi ve nalsa sübûtu, dördüncü fasıl günakları bilmek, beşinci fasıl tevbenin hâsıl olma keyfiyeti, altıncı fasıl camilerde cemaatla kılınan namazı fazîleti, yedinci fasıl cami ve mescidlere gerekli saygının gösterilmesi, sekizinci fasıl selâmın lüzumu ve verilmiş keyfiyeti, dokuzuncu fasıl selâmın manevî meziyeti, onuncu fasıl iyilik ve ihsanın övülmesi, on birinci fasıl kendisinden istenilen kişiye isteyene yumuşak ifâde ile muamele etmesi, on ikinci fasıl isteyen riâyet etmesi gereken şartlar, on üçüncü fasıl süalin zemmi, on dördüncü fasıl misafirin vazifeleri, on beşinci fasıl ev sahibinin misafire karşı vazifeleri, on altıncı fasıl misafirin ev sahibine karşı vazifeleri¹⁷.

Üçüncü bâb medenî vazifeler olup, 23 fasıldır; birinci fasıl öğretmenin vazifeleri, ikinci fasıl öğrencinin vazifeleri, üçüncü fasıl çocukların anne-babasına karşı mükellef olduğu vazifeler, dördüncü fasıl anne-babanın hoşnutluğunu kazanmanın faziletleri, beşinci fasıl tanımadıklarımızla musâhabet, akraba ve arkadaşlarla musâhabet, yedinci fasıl tanıdıklarımızla musâhabet, sekizinci fasıl muhabet ittihaz edilecek kimselerde ne gibi haslet aranılması gerektiği, dokuzuncu fasıl musâhabet hukuku, onuncu fasıl halk ile musâhabet, on birinci fasıl kelâm, on ikinci fasıl konuşma şartları, on üçüncü fasıl lafz ve manaların fesâhat ve belâgatı, on dördüncü fasıl her konuşanın riâyete mecbur olduğu vazifeler, on beşinci fasıl latifeleşmek, on altıncı fasıl latifleşme sırasındaki muâmele, on yedinci fasıl resmî olan suâl ve cevap, on sekizinci fasıl gayr-ı resmî suâl ve cevaplar, on dokuzuncu fasıl her hususta istişârenin lüzûmu, yirminci fasıl müsteşarda (istişâre edilen kişide) beş hasletin bulunması lüzûmu, yirmi birinci fasıl anne-babanın çocuklarına

13 Aynı eser, s. 374-376.

14 Aynı eser, s. 3 vd.

15 Aynı eser, s. 7 vd.

16 Aynı eser, s. 16 vd.

17 Aynı eser, s. 114 vd.

muhabbet, ta'lim ve terbiyelerine dikkat etmelerinin lüzûmu, yirmi ikinci fasıl çocukların anne-babalarına itatı ve evlâdın ta'liminin lüzûmu, yirmi üçüncü fasıl babalık ve evlatlığın dünya ve âhiret rabıtası¹⁸.

Dördüncü bâb resmî vazifeler olup, 12 fasıldır; birinci fasıl ulüemre ve hükümete itaat, ikinci fasıl giyinmek, üçüncü fasıl giysilerin renkleri, dördüncü fasıl evler ve mekanlar, beşinci fasıl hastalara vazifeler, altıncı fasıl iâde-i hasta, yedinci fasıl hastanın tedavileri, sekizinci fasıl evlenmenin faziletleri, dokuzuncu fasıl kocanın karısı üzerindeki hakları, onuncu fasıl karının kocası üzerindeki hakları, on birinci fasıl koca ve karının her birinin diğerine sevgi göstermesinin lüzûmu, on ikinci fasıl koca ve karı haklarında bazı ayrılıklar¹⁹.

Beşinci bâb insanın hayvan ve bitkilere karşı vazifeleri bir dînî vecibeler olup, 5 fasıldır; birinci fasıl insanın hayvanlara karşı vazifeleri, ikinci fasıl insanın bitkilere karşı vazifeleri, üçüncü fasıl dinin yasakladığı şeyler, dördüncü fasıl insanın vazifelerinin hulâsas olan haklar, beşinci fasıl bazı dinî tavsiyeler²⁰.

Hâtime, fezleke-i manzûme²¹.

2. Necâtü'l-mükellefîn (mükelleflerin kurtuluşu) adlı eseri:

*Necâtü'l-mükellefîn*²² adlı eserinin (371 s.) mukaddimesinde efâl-i mükellefîn hakkında bilgi veren Abdullah Şevket şöyle demektedir: “Fıkıh ilmi, ef'âl-i mükellefîn'i yani, bedenle yapılması ve sakınılması gereken emirleri, yasakları ve mübahları öğretir. Fıkıh bilgisi dörde ayrılır: 1. İbâdet bilgileri (namaz, oruç, zekât, hac, cihad bilgileri), 2. Münâkehat (evlenme, boşanma, nafaka ve dalları), 3. Muâmelat (alışveriş, kira, şirketler, faiz, miras bilgileri), 4. Ukûbat (hırsızlık, gasp, katillik gibi suçlara verilen cezalar).” İbâdet ve ukûbat bahislerini işlemeden itikâd hakkında bilgi vereceğini bildirmektedir.

Bu eserin muhtevâsından bazı kısımları şöyle zikredilebilir:

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat İtikâdı

Mü'min olan bir kimsenin gerçek mabûd olan Cenâb-ı Hakkın emirlerine sarılması ve yasaklarından sakınması lâzımdır. Bilindiği üzere imân- taklîdi bir parça arızaya tesadüf etse yok olacağından, imân-ı tahkîkiye'yi elde etmeye çalışmalıdır. Bu, insanın zarurî ihtiyaçlarından olan yemek ve içmekden daha çok lâzımdır. Çünkü insanoğlunun iki dünya seâdetine ulaşması ve sonsuz nimetlere kavuşması için, Allahü teâlâ'nın zâtını ve sıfatlarını tam olarak bilmek lâzım olup, bu da hakîkî yaratıcının (dünyadaki) âyetlerini fikrederek ve düşünerek, eserden müessire istidlâl yoluyla hâsıl olur.

Mütেকellifîn itikâd bakımından eshâb-ı Resûlillâh'a tabi ve yollarından gidiyorlarsa, onlara “Ehl-i Hak ve Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat”, eğer bunun aksine olup eshâb-ı güzînin yolunu inkâr ederlerse “muhalifler taifesi ve ehl-i bidat ve dalâlet” diye isimlendirilir.

Muhalif gurup, önce altı fırkaya ayrılmışlardır. Zikri geçen fırkalara kaderiye, cebriyye, râfîdiyye, hâriciyye, müşebbehe, mürcie denilir. Bidat ehli, yetmiş iki fırkadır. Nitekim Peygamber efendimiz “Benim ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacak ve bir fırkası ehl-i cennet olup, geri kalanları cehennem ehlinde olacaktır”. İtikadda şeri şerife ve Eshâb-ı güzîne uyduklarını ilân etmişlerdir.

18 Aynı eser, s. 202 vd.

19 Aynı eser, s. 308 vd.

20 Aynı eser, s. 360 vd.

21 Aynı eser, s. 397-398.

22 Kâtip Çelebi, *Keşf ez-zunûn*, İstanbul, 1943, II, 1929.

Hadîs-i şerîfte zikredilen Ehl-i Hak ve Ehl-i Cennet olan fırka-i nâciye, ehl-i sünnet ve'l-cemaat olup, bu da iki kısma ayrılır: Birinci kısım İmâm Ebu'l-Hasan el-Eş'ârî hazretlerine olanlardır ki, bunlar Eş'ârî diye isimlendirilmektedir. İkinci kısım da İmâm Ebû Mansûr Mâturîdî'ye tabi olanlardır ki, bunlara Mâturîdî denir. Hanefî mezhebinde olanlar, Mâturîdî, Şâfiî mezhebinden olanlar ise Şâfiî diye isimlendirilir²³.

Büyük İslâm Âlimlerinin Beyân Ettikleri Güzel Ahlâk

Birincisi ihsândır. İhsân, senin hakiki mabûdu görür gibi ibadet etmendir. Her ne kadar mabudu görmüyorsan da, o seni görüyor ve seni senden daha iyi biliyor, öyle ise namaz kılarken allahü teâlâ'nın huzurunda olunması gerektiği gibi bir vaziyette olmak demektir. Şu halde namazın tâdili erkânına riâyet etmemek terbiyesizlik olmuş olur.

İkincisi ihlâstır.

Üçüncüsü günah işledikten sonra tevbe ve istiğfâr etmek.

Dördüncüsü istikâmet.

Beşincisi sadâkattir. Birisi kalpten, diğeri de dilde olup, her halükarda istikâmet üzere olmaktır.

Altıncısı ibâdet ve maişette iktisat yani ifrat ve tefrit etmeyerek ibadet ve maişette uyulması gereken kâideye uymak.

Yedincisi başkalarının ayıbını teftiş etmeyip daima kendi ayıbını ve kusurunu tenkit ile meşgul olmaktır.

Sekizincisi Her bir muâmelede insâf.

Dokuzuncusu teslimet ile beraber itikâd.

Onuncu dört şer'î delilden birisiyle haramlığı sabit olmayan ve fakat aklen mecaz ve müstahsen görülmeyen fiillerde sakınmaktır.

On birincisi kendisinde beis olan şey için, beis olmayan şeyden kaçınmak.

On ikincisi himmetinin yüksek olması.

On üçüncüsü yollardaki eziyet veren şeyleri kaldırmak.

On dördüncüsü her işte istişâre ve istihâre etmek.

On beşincisi herkese hürmet etmek.

On altıncısı beşerin en faziletsini azîz ve celâlet sâhibi kılmak.

On yedincisi müminlerin kalplerine sevinç koymak.

On sekizinci terbiye ve edep dâhilinde irşâd etmek ve irşâd istemek.

On dokuzuncusu edepli olmaktır.

Yirmincisi selâmı yaymaktır. Ehl-i İslâmdan tanıdığın ve tanımadığın kimselere selâm vermek. Konuşmakla fitne zuhur edeceğinden korkulduğu için genç kızların yabancı erkekler selam vermesi uygun değildir. Tavla, satranç, kumar, iskambil ve benzeri oyun oynayanlara ve def-i hâcet yapanlara selâm verilmez.. Çıplak olanlar ile hamam natırlarına selâm verilmez. Hamamda kapalı iseler selâm verilir. İmâm-ı Gazâlî'ye göre hamam girildiği zaman selam verilmemesi ve şayet birisi kendisine selâm verir ise selâ lafzıyla selamına karşılık verilmez. Afiyet olsun demek, tercihe şayandır. Hutbede ve açıktan Kur'ân-ı kerîm okunurken, hadîs rivâyet ederken, ilim öğretirken, ezan ve ikamet okurken

23 Abdullah Şevket, *Necâtü'l-mükellefîn*, İstanbul, 1317/1899, s. 76 vd.

selam iâde edilmez. Hâkim hasmının selâmına karşılık vermediği gibi, hasmına selâm da vermez. Mescide, tesbih, zikr ve Ku'rân okuma veya vakti beklemek için oturanlar selâmı red etmezler. Namaz içinde selâm verilse, namaz içinde veya namaz bitiminde selâm red olunmaz. Aynı zamanda Peygamber efendimiz bir hadîs-i şerîf'te "Bir kimse dünyada iken bildiği bir kimsenin kabrine uğrayıp selâm verse, o meyyit onu bilir ve lisan-ı hâl ile selâmı red eder." buyurmaktadır.

Yirmi birincisi komşulara ikrâm etmek.

Yirmi ikincisi soru sorana cevap vermek.

Yirmi üçüncüsü isteyen fakire eziyet etmemek için sormadan vermek.

Yirmi dördüncüsü başkasının azını çok göstermek.

Yirmi beşincisi nefsin azâmetini kırmak ve tahkîr etmek.

Yirmi altıncısı nefsi emmâreyi zabt altına almak.

Yirmi yedincisi herkese güler yüzlü davranmak.

Yirmi sekizincisi herkese tevâzu göstermek. Zira Hazreti Ali "Çamurun çamura üstünlük taslamaya hakkı yoktur." buyurmaktadır.

Yirmi dokuncusu çok tevbe etmektir.

Otuzuncusu iyilik ve takvâya yardım etmek.

Otuz birincisi her işte teennî etmek.

Otuz ikincisi ev işlerinde ve geçiminde tedbirli olmak.

Otuz üçüncüsü tefekkür etmek.

Otuz dördüncüsü kibirli kişiye vakarlı olmak.

Otuz beşincisi insanlara lââyık oldukları değeri vermek.

Otuz altıncısı insanların zillet ve kusurunu bilmiyor görünmek.

Otuz yedincisi ezâ ve cefâyâ tehammül.

Otuz sekizincisi kaderin hükmüne teslim ve tevekkül etmek.

Otuz dokuzuncusu ezâ ve cefâ etmeyi terk etmektir.

Kırkıncısı zorluk ve şiddetlere sabretmek.

Kırk birincisi âlimlere ve sâlih kimseler hürmet.

Kırk ikincisi küçüklere, yoksullara, yetimlere ve hayvanlara merhamet etmek.

Kırk üçüncüsü çirkin lakapları güzel isimlerle değiştirmek.

Kırk dördüncüsü yasaklanan kelimelerden sakınmak, töhmet ve zulümden kaçınmak.

Kırk beşincisi her bir murada sebat ve metanet göstermek.

Kırk altıncısı nefs-i emmâre ile mücahede etmek.

Kırk yedincisi yararlı olan maslahatları celbetmek.

Kırk sekizincisi Allah için sevmek.

Kırk dokuzuncusu Allah için buğzetmek.

Ellincisi hilmdir.

- Elli birincisi hayâ.
- Elli ikincisi ahd ve emaneti korumak.
- Elli üçüncüsü hüsnü zan beslemek.
- Elli dördüncüsü maişet talep etmek.
- Elli beşincisi hamiyet.
- Elli altıncısı fakirlere, kardeşlere ve zayıflara hizmet etmek.
- Elli yedincisi hudû ve huşû.
- Elli sekizincisi Allahü teâlânın azabından korkmak.
- Elli dokuzuncusu müfsitleri defetmek.
- Altmışıncısı Cenâb-ı Hakkın âyetlerini tefekkür etmek.
- Altmış birincisi devamlı ilim talep etmek.
- Altmış ikincisi Allah'ın azâmetine karşı zillet göstermek.
- Altmış üçüncüsü maişet işinde rıfk göstermek.
- Altmış dördüncüsü hasta ve sakatlara şefkat göstermek.
- Altmış beşincisi mecliste aşağı tarafa oturmaya rıza göstermek.
- Altmış altıncısı dâima Cenâb-ı Haktan afv ve mağfiret istemek.
- Altmış yedincisi herkesle iyi geçinmek.
- Altmış sekizincisi gayret göstermek.
- Altmış dokuzuncusu zühd, cömertlik ve hoşgörü sâhibi olmak.
- Yetmişincisi şecaat sâhibi olmak.
- Yetmiş birincisi kavuştuğu nimetin şükrünü edâ etmek.
- Yetmiş ikincisi sulha önem vermek.
- Yetmiş üçüncüsü susmak ve sükut etmek.
- Yetmiş dördüncüsü karnını haramdan temizlemektir.
- Yetmiş beşincisi dünya sevgisini terk etmek.
- Yetmiş altıncısı adalet ve insâf sâhibi olmak.
- Yetmiş yedincisi af ile muâmele etmektir.
- Yetmiş sekizincisi uzlettir.
- Yetmiş dokuzuncusu hukûkullah için gazap.
- Seksenincisi gayret-i milliye.
- Seksen birincisi gıpta etmek.
- Seksen ikincisi ferâset sâhibi olmak.
- Seksen üçüncüsü vadine vefâ.
- Seksen dördüncüsü hakkı kabul etmek.
- Seksen beşincisi insanların ihtiyaçlarını gidermek.

Seksen altıncısı iffetli olmak.

Seksen yedincisi geleni karşılamak.

Seksen sekizincisi teheccüd ve nafilâ namazlara devam etmek.

Seksen dokuzuncusu güzel ve faydaları işeri hatırlamak.

Doksanıncısı insanlara mudâra etmek (idâre etmek).

Doksan birincisi herkese yumuşak sözle hitap etmek.

Doksan ikincisi nefis muhasebesi yapmak.

Doksan üçüncüsü ehline hakkı tarif etmek.

Doksan dördüncüsü resûllahın ehl-i beytine ve ulülemre muhabbet beslemek.

Doksan beşincisi iyilikle ile muâşeret etmek.

Doksan altıncısı nefs-i emmâreye muhâlefet.

Doksan yedincisi sindirim-i nefis.

Doksan sekizincisi verâ ve takvâdır.

Doksan dokuzuncusu emr-i bi'l-marûf.

Yüzüncüsü nehy-i ani'l-münker²⁴.

“**Necâtü'l-mükellifîn**” adlı eserinin muhtâvasının başlıkları şöyle sıralanabilir:

İfâde-i mahsûsa²⁵, mukaddime²⁶, nehyin ta'rîf ve kısımları²⁷.

Birinci bâb emir olunan olup, beş fasıldır; birinci fasıl imân ve islâm, Allahü teâlâ'nın tevhîdi, melâike-i kirâm, tırnak kesmek ve bıyık kısaltmak, indirilmiş kitaplar ve sahifeler, resûller ve nebiler aleyhimüsselâm, evliyânın kerâmetleri, beşerin en faziletlieleri, hilâfet-i kübrânın fazileti, ba's ve hesap günü, haftanın en şerefli günü, senenin aylarının en faziletlisi, kaza ve kader, kaza ve kaderin tafsilâtı, imânın üç kısmı, edille-i şer'iyye-i erbea (dört şer'î delil), edille-i şer'iyyenin delâlet ve sübutları katî ve zannî olmaları itibarî dört kısma ayrılması, ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezhebi, ehl-i sünnetin eşârî ve mâturidî kısımlarına ayrılması, muhaliflerden kaderiyye, cebriyye, râfiziyye ve hâriciyye, mürchie ve müşebbehe, tarikat-ı sûfiyye, mubtedia, bâtil itikadlar, ustuvânın manası, sûrelerin evvellerinde bulunan harfler... ve kalem harfi, yeryüzünün oluşumu hakkında felsefecilerin sözü, ikinci fasıl namaz, namazı hâricî şartları, hades-i ekber ve hades-i asgardan temizlenmek, guslün farzları, mutahherât, teyemmüm, mest üzerine mesh etmek, hayız-nifas ve istihâze, necâsetten tahâret, setr-i avret ve vakit, istikbâl-i kible, niyet, namazın dahilî şartlarından iftitah tekbîri, kıyâm, kırâet, rükû, secde, kaide-i âhire, tadil-i erkân, namazın sıfatı, ichâr ve ihvâ, cemaat-salât-ı vitr ve sünnet, sehv secdesi, ahkâm-ı misâfir, Cuma namazı, iki bayram namazı, cenâze namazı, ahkâm-ı şuhedâ, tenbîh, üçüncü fasıl zekât, zekâtu'sevâim, zekâtu'l-ganem, altın-gümüş ve arûzun zekâtı, sadaka-i fitr, zekât hakkında bazı fetvâlar, tenbîh, dördüncü fasıl oruç, orucun farz- vacip-nafilâ-haram ve mekrûh kısımları, orucu bozanlar, i'tikâf, oruç hakkında bazı fetvâlar, tenbîh, beşinci fasıl hac, ihram giymek ve menâsık, adhiyye²⁸.

24 Abdullah Şevket, *Necât*, s. 300 vd.

25 Aynı eser, s. 3.

26 Aynı eser, s. 8.

27 Aynı eser, s. 14.

28 Aynı eser, s. 21-232.

İkinci bâb nehy olunanlar olup, bu da üç nevîdir; elfâz ve ahvâl-i küfr, küfrün yedi nevisinden birincisi Allahü teâlâ hazretlerinin zatı-sıfatları ve isimleri ile ilgilidir, ikincisi meleklerle ilgili, üçüncüsü semâvî kitaplarla ilgili, dördüncüsü peygamberlerle ilgili, beşincisi yeniden dirilmeye ilgili, altıncısı dinle ilgili, yedincisi müteferrikâtla ilgili, nehy olunanların ikinci nevi Allah'a isyan, isyandan birincisi Allah'a şirk koşmak, ikincisi haksız yere adam öldürmek, üçüncüsü iffetli kadına iftira, dördüncüsü zina, beşincisi özürsüz savaş sırasında düşmandan kaçmak, teaddüdü zevcâtın muhsenâtı, altıncısı sihr, yedincisi yetimin malını yemek, sekizincisi anne-babaya iyilik edip öf bile dememek, dokuzuncusu Harem-i Şerîfe ilhad, onuncusu rüşvet yemek, on birincisi hırsızlık, on ikincisi içki içmek, ulemâ-i izâmın büyü günahlara ilave ettikleri elli dört çeşit masiyetten meclis-i seyyide hazır, yalan ve yalancı şahitlik yapmak, bühtanın tevbesinin üç şey ile hâsıl olması, yasak olunanlardan üçüncü nevi nifaktır. Nifak itikadı, nifak sözü²⁹.

Üçüncü bâb güzel ahlâk, terbiyenin tarifi, istikamet ve sadakat, edep, selam ve selama karşılık vermek, Peygamber efendimiz (aleyhisselâm)'a salât, sadakayı gizli vermenin fazileti, tevbe ve rücu, Allah'a tevekkül, eza ve cefayı terk etmek, küçüklere ve miskinlere merhamet, nehy olunan kelimelerden ve töhmet mevkilerinden kaçınmak, nefsi emmâre ile mücadele, hilim-haya-sıla-i rahim ve mü'mine muhabbet, emanet, ahd, muharremât, hüsnü muaşeret, arayı düzeltmek, zühd-haya- hoşgörü ve kadınların hayası, sulhun ve anlaşmanın lüzumu, karnı haramdan temizlemek, dünya sevgisini terk etmek, öfkesini yenmek ve bağışlamak, teheccüd-evvâbîn ve diğer namazlara devam etmek, nefis muhasebesi, verâ ve takvâ, hâtıme, müellif tarafından inşâd edilen tarih-i manzûm³⁰.

İsmâil Hakkı İzmidî

İsmâil Hakkı İzmidî'nin hayatı hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanılamamaktadır. Ancak Üsküdar semtinde de ikâmet eden İsmâil Hakkı Efendi'nin babasının isminin İsmâil olduğu ve Hanefî mezhebine mensup bulunduğu kaydedilmiştir. Diğer taraftan tasavvufla ilgilenen İsmâil Hakkı Efendi, Nakşibendî ve Celvetiye tarikatlarında yüksek derece ve makamlara erişmiştir.

İsmail Hakkı İzmidî, mukaddimede müminler nasihat etmek için bu bu mecmuayı yazdığını ve bu eserine “Tenbîhu'l-mü'minîn” ismini verdiğini belirtmektedir. harfli bu eser, 24 sayfa olup, konular “tenbîh”, “Mesele-i şerîfe”, “mesele-i fikhiyye”, “mesele-i mühimme” “mesele-i celîle”, “fâide”, “fâide-i mühimme”, “fâide-i lâzime”, “Fetavâ-yı şerîfe” başlıklarıyla işlenmiştir³¹.

İsmâil Hakkı Efendi, bu eserini 1298/1880'de İstanbul'da tamamlamıştır³².

Tenbîh

Her mü'min kadın ve erkeğe sabah akşam vakitlerinde istiğfara devam etmek gerekir. Bir kimse her gün sabah akşam üçer kere istiğfar etmese, gerçekten nefesine zulmetmiş olur. İstiğfar İslâmiyetin çok önemli vecibelerinden olup, büyük günahları küçültür, gam ve şiddetten insanı kurtarır. İstiğfara her gün devam eden kişi, ummadığı, hayal ve hatırına gelmediği yerden rızıklanır. Yani ezelf olan Cenâb-ı Hak, o kişiyi hesap etmediği yerden rızıklandırır. Bu istiğfar, insanın malını ve evladını çoğaltır. İnsanın bütün iş ve hallerinde istiğfar çok önemli ve gereklidir. İstiğfarı seyyidi;

استغفر الله العظيم الكريم الذي لا اله الا هو الحي القيوم واتوب اليه

İmam-ı Buhari hazretlerinin rivayetine göre ikinci seyyidu'l-istiğfar;

29 Aynı eser, s. 233-289.

30 Aynı eser, s. 291-372.

31 İzmidî, İsmâil Hakkı, *Tenbîhu'l-mu'minîn*, İstanbul, 1298/1880, s. 2.

32 Aynı eser, s. 24.

اللهم ربى لاله الا انت خلقتنى وانا عبدك وانا على عهدك ووعدك ما استطعت واعوذ بك من شر ما صنعت ابوء
لك بنعمتك على وابوء بذنبي فاغفرلى فاته لا يغفر الذنوب الا انت

Bunlar ezberlenip söylenirse, iyi olur. Biline ki kurtuluşa sebep olan vecibelerden biri de, Peygamber efendimiz üzerlerine çok çok salavât-ı şerife getirmektir. Zira peygamberlerin sultanı olan efendimize çok salât getirmek, İslâmiyetin ilkelerindedir. Her ne zaman Peygamberimizin ismi söylense veya işitilse salât ve selâm getirilmelidir. Hatta hatıra gelse yine salât ve selâm getirilmelidir. Çünkü bu salât ve selâm muhterem Peygamber efendimiz (sallallahu aleyhi ve sellem)'in şefaata ve cennette musâhabetine kavuşmayı sağlar³³.

Fâide-i Lâzime

Bir kimse bir mühim muradı için üç gün birbiri ardınca her keresinde (besmele-i celîle ile) bu duâyı okusa, Allahü teâlâ'nın izniyle muradı hâsıl olur. Fakat şer'i şerifin hilâfi olan (dinin yasakladığı) bir şey için okumaya izin yoktur. Duâyı şerîf budur³⁴;

بسم الله الرحمن الرحيم يفعل الله ما يشاء بقدرته ويحكم ما يريد بعزته

Fâide

Cennetle müjdelenen on kişinin isimleri şöyledir: Ebû Bekir, Ömer, Osmân, Ali, Zübeyr, Talha, Abdurrahmân b. Avf, Ebû Ubeyde b.el-Cerrâh, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Saîd b. Zeyd (Allahü Teâlâ hepsinden razı olsun)³⁵.

Tenbîh

Bir kimse ilm-i şerifi ve ulemâyı istihzâ etmiş olsa kâfir olur. Bir kimse müezzini istihzâ etse kâfir olmaz. Eğer ezân-ı şerifi istihzâ ederse kâfir olur. Bir kimse beş vakit namazı, orucu, zekâtı ve haccı inkâr yahut istihzâ ederse, şüphesiz kâfir olur³⁶.

Fâide

Din kardeşlerine malûm olsun ki, Cenâb-ı Hallâk-ı Kerîm'in ismi şerîfi söylendiğinde (جل شانه) yahut (جل جلاله) denilmelidir. Gerek kendi zikretsin gerekse başkasından işitsin peygamberlerden bir peygamberin mübarek ismi anıldığında, salâtla selâm getirmelidir. Ayrıca Ashâbdan herhangi zâtın ismi olursa olsun, ashâb-ı kirâmdan bir zâtın ismi söylendiğinde (رضى الله تعالى عنه) denilmelidir. Zira ashaba saygı göstermek, bütün ehl-i imân üzerine vacip ve lâzımdır. Kutuplardan, evliyâdan ve ulemâdan bir zâtın ismi anıldığında, (رحمة الله تعالى عليه) yahut (رحمة الله عليه) denilmelidir³⁷.

Muhyiddin İzmidî

Bu zat, h.931 (m.1524)'den önce İstanbul'da Sahn-ı Semân Medresesi'nde müderrislik yapmıştır³⁸.

Muhyiddîn Efendi, "Fevâidü'l-mübtedî" adlı eserini Osmanlıca'yı öğretmek için kaleme almıştır. 101 sayfalık bu eser, 1289/1872 tarihinde İstanbul'da basılmıştır. Bu eser, Osmanlıca harflerin müfredâtını, terkip şekillerini ve telaffuzlarını ihtivâ etmektedir. Harekeleri ve işâretleri hâvi olan bu eser, Osmanlıca'yı öğrenmek için ideal bir eserdir. Eserin son kısımlarında alıştırma yapılması maksadiyle Osmanlıca hikâye ve malumat tarzında parçalar bulunmaktadır³⁹.

33 Aynı eser, s. 2-3.

34 Aynı eser, s. 11.

35 Aynı eser, s. 15.

36 Aynı eser, s. 20.

37 Aynı eser, s. 5.

38 Baltacı, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, s. 282.

39 İzmidî, *Muhyiddîn, Fevâidü'l-Mübtedî*, İstanbul, 1289/1872, s. 79-101.

Feyzullah İzmidî

Ülkemizde XIX. yüzyıl tıp öğreniminde iç hastalıkları eğitiminin gelişimine önemli katkılar sağlamış olan Dr. Fevzi Paşa, Osmanlı Tıp Fakültesi Dâhiliye muallimidir. 1845 yılında İzmit'in Alaca Mescit Mahallesi'nde doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini İzmit'te, lise öğrenimini ise İstanbul Şehzadebaşı'nda tamamlamıştır. Yüksek tahsilini yaptığı Askerî Tıbbiye Mektebi'nden mezun olan Feyzullah İzmidî, iç hastalıkları ihtisası yapmak için Paris'e gönderilmiştir.

1876'da Paris'ten İstanbul'a döndükten sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de emraz-ı dâhiliye (iç hastalıkları) muallimliğine getirilmiştir. 1887'de miralay (yarbay), 1890'da miraliva (albay)'ya yükseltelen Feyzullah İzmidî, 1889 (1304)'da Rakel'in eserini "Usûl-u Teşhis-i Marazî" adıyla Osmanlı Türkçesine çevirmiştir.

Ünü yurt dışına taşımış olan Feyzullah İzmidî, Karadağ prensini tedavi etmek üzere Karadağ Kırallığı tarafından Çetine'ye davet edilmiştir. Tedavisinde başarısından dolayı Karadağ kırallığı, Feyzullah İzmidî'ye birinci rütbeden Danilo ödülü vermiş ve 1896 yılında yurda dönüşünde ferikliğe (korgeneral) terfi ettirilmiştir. Feyzullah İzmidî'nin, Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın kızı Zeynep Kamil'in özel hekimliğini yaptığı da bilinmektedir. Dr. Fevzi paşa, 1910 (1328) yılında emekliye ayrılmıştır. Nihayet 24 Ekim 1923 (1339) tarihinde İstanbul Şehzadebaşı'nda vefat etmiş ve Üsküdar'daki Karacaahmet Türbesi'nin yanına defnedilmiştir. Sıtma hakkında ders notlarının toplandığı "Maraz-ı Merzagî" adlı kitabında Feyzullah İzmidî "efendiler, dersler seriri (kliniğe dönük) olmakla birlikte biraz da didaktik olacaktır" diyerek, öğrencilerine eğitim yöntemi hakkında bilgi vermiştir.

Dr. Mazhar Osman da, "Tıbbiyelilerin bilgisinden en çok istifade ettiği en iyi hoca ve hekim olduğunu" ve aklıye ve asabiye dalını seçmesinin onun sayesinde olduğunu" söylemektedir. Dr. Mazhar Osman, hocasını anlattığı yazısında, "Fevzi Paşa Türk hekimliğine şeref kazandırmıştır. O zamana kadar saraylara, büyük ailelere Türk doktoru nadir girerdi, fakat hocanın cana yakınlığı, nezaketi onun her muhitte rağbet ve hürmet görmesine sebep olmaktadır. Hastalarının hallerine göre tedavi ayarlar, fakir hastalarını koca karı ilacı gibi otlarla tedavi eder, başarılı olurdu" demektedir.

Dr. Fevzi Paşa, 1903 (1319) yılında Şam'da baş gösteren kolera salgını ile mücadele için Suriye Heyeti Sıhhiye Reisi olarak görevlendirilmiş ve muhteşem bir törenle Şam Tıbbiyesi'ni açmıştır. Tifüs, kolera, sıtma, veba malta humması gibi salgınlarda görev alan Fevzi Paşa, sıtmayla mücadele ederken tıbbî tedavide başarısız olunca, zeytin yaprağından yaptığı hülasayı hastalara vererek tedavi edip, iyileştirmiştir. Dr. Fevzi Paşa, veremle mücadele için 13 Kasım 1890 (1306) tarihinde Koch'un bulduğu tüberkulin tedavisini incelemek üzere Sultan Abdülhamit tarafından Berlin'e gönderilmiştir⁴⁰.

Eserleri

1. Usul-i Teşhis-i Marazî: 1888 (1304) yılında İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda basılmış olan bu eser, Paris Hastanesi doktorlarından Rakel'in Fransızca kitabının Osmanlı Türkçesine tercümesidir.

Usul-i Teşhis-i Marazi içinde yer alan konular, sayfa numaraları ile birlikte ayrıntılı bir fihristle bildirilmektedir. Hastalık teşhisinin önemi, yöntemleri ve muayene şekilleri gibi konularda genel bilgiler verildikten sonra, iki ana kısım altında konular açıklanmaktadır. İlk kısımda hastalığın yerleşim yeri ve varlığının tespiti ile ilgili bilgiler alt başlıklar halinde sunulmaktadır. Kitabın 1050 sayfasını kapsayan bu kısımda; sinir sistemi, dolaşım sistemi, kalp, enfeksiyon ve iç hastalıklarının muayenesi, teşhisi, kliniği şekil, resim ve grafiklerle

40 Geniş bilgi için bk. Ersoy, Nermin, *Doktor Feyzullah İzmidî, Hayatı ve Eserleri*, Kocaeli, 1998, s. 7 vd.

açıklanmaktadır. İkinci kısımda; hastalık belirtileri ile ilgili bazı özet bilgiler verilmektedir. Son sayfada ise, hastalı tedavisine başlamadan önce bu belirtilerin varlığından emin olmak gerektiği ve teşhis doğru olmazsa tedavinin şüpheli olacağı ileri sürülmekte ve teşhisten sonra tedaviye başlamanın yararlı olacağı söylenmektedir⁴¹.

2. İlm-i Emraz-ı Dâhiliye (1. Cilt): 1887 (1305) yılında Mahmud Bey Matbaası'nda basılmış olan 1030 sayfalık eser, aslında Dr. Adolf Strumpel tarafından Almanca kaleme alınmış, Almanca'dan da Fransızca'ya Josef Şaram, Fransızca'dan Osmanlı Türkçesine ise, Dr. Miralay Feyzullah İzmidî tarafından çevrilmiştir.

Hastalıkların sistemlere göre ayrıldığı bu kitap, yedi bölümden oluşmaktadır. Her bölümde sözü edilen hastalıkların tanımı yapıldıktan sonra, etkeni, kliniği, belirtileri, teşhis yöntemi, laboratuvar bulguları resim ve şekillerle anlatıldıktan sonra da tedavisinden söz edilmektedir. İlk bölümde, enfeksiyon (tifüs, kızıl, kızamık, ç,çek, suçiçeği, difteri, dizanteri, kolera, veba, sıtma, menenjit ve kuduz), ikinci bölümde; kulak-burun-boğaz hastalıkları (nezle, burun kanaması, larenjit, anjin, larenks tümörleri, kanseri, tüberkülozu, alerjik astım ve ses kısıklığı), üçüncü bölümde; solunum sistemi hastalıkları (bronşit, bronşektazi, trakea stenozu, tümörleri ve kanseri, astım, amfizem, atelektazi, pnömoni, tüberküloz, hidrotoraks, hematoraks), dördüncü bölümde; dolaşım sistemi hastalıkları (kalp hastalıkları, endokardit, mitral yetmezliği, aort darlığı, myokardit, arterioskleroz ve anevrizmalar), beşinci bölümde; sindirim sistemi hastalıkları (mide ülseri, kanseri, gastrit, özefagus divertikülleri, tümörleri, kanseri), altıncı bölümde ise; boşaltım sistemi hastalıkları (enterit, ishal ve çeşitleri, kolera, duodenum ülseri ve tümörleri, rektum tümörleri, kanseri ile hemoroidler), son bölümde de; batin bölgesi hastalıkları adı altında peritonit, ikter, ikter çeşitleri, pankreas hastalıkları ve tümörleri anlatılmaktadır⁴².

3. İlm-i Emraz-ı Dâhiliye (2. cilt): 1888 (1306) yılında İstanbul Mahmud Bey Matbaasında basılmış olan 1305 sayfalık eser, aslında Dr. Adolf Strumpel tarafından Almanca yazılmış, Almanca'dan Fransızca'ya Josef Şaram, Fransızca'dan Osmanlı Türkçesine ise Dr. Miralay Feyzullah İzmidî çevirmiştir.

Bu eserin 779 sayfası sinir sistemi hastalıkları ile ilgilidir. Dört bölümden oluşan kitabın ilk bölümünde, nöroloji muayene yöntemleri ayrıntılarıyla açıklandıktan sonra, sinir sistemi hastalıkları (paralizi, nevralsi, duyu kayıpları, spinal yaralanmaları, yüz çekilmeleri) verilmektedir. Sonra “emraz-ı dimağ” başlığı altında duramater kanamaları, menejit, tüberküloz, vertigo, epilepsi, Parkinson, koree, tetani, tetanos, katalepsi, histeri, melankoli, nevrasteni, hipokondri, vb. hastalıklar resim ve şekillerle ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. İkinci bölümde; üriner sistem hastalıkları (mesane, böbrek hastalıkları, tümörleri, nefrit, albüminüri, üremi, diyabet koması), üçüncü bölümde ise; hareket sistemi hastalıkları (romatizma, romotoit artirit, vb.) şekillerle anlatılmaktadır. Son bölümde ise; “emraz-ı bünyeviye” başlığı altında, anemi, skorbüt, hemofili, diyabet, gout, obesite, lösemi, hodgin hastalıkları mikroskobisiyle birlikte açıklanmaktadır⁴³.

4. Maraz-ı Merzagî (Sıtma): 1914 (1329) yılında İstanbul, Tanin Matbaası'nda basılmıştır. Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış olan bu eser, sıtma hastalığı hakkında teferruatlı bilgi vermektedir⁴⁴.

41 Geniş bilgi için bk. Ersoy, s. 39 vd.; ayrıca bk. Dr. Rakıl, *Usul-i Teşhis-i Marazi*, mütercim: Dr. Miralay Feyzullâh İzmidî, Dersaadet, 1305/1889.

42 Ersoy, *Doktor Feyzullah*, s. 43 vd.; ayrıca bk. Feyzullah İzmidî, *İlm-i Emrâz-ı Dâhiliye* (1. cilt), İstanbul, 1305/1887.

43 Ersoy, *Doktor Feyzullah*, s. 47 vd.; ayrıca bk. Feyzullah İzmidî, *İlm-i Emrâz-ı Dâhiliye* (2. cilt), İstanbul, 1306/1888.

44 Ersoy, *Doktor Feyzullah*, s. 51 vd.; ayrıca bk. Feyzullâh İzmidî, *Maraz-ı Merzagî (Sıtma)*, İstanbul, 1329/1914.

Ahmed Hilmi Efendi

Doğum tarihi bilinmeyen bu âlim ve evliyâ zatın tam ismi, Ahmed b.Muhammed'dir. Fakat el-Hâc Ahmed Hilmi adıyla tanınmıştır.

Ahmed Hilmi Efendi, Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî hazretlerinden ders okumuş ve bu hocasından, tasavvuf yollarından Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin terbiye usûlü olan Hâlidîyye koluna dâir icâzet (diploma) almıştır. Sonra İzmit'te Fevziye, Taşçılarbaşı ve Yeni Cuma camilerinde imam ve hatiplik yapan Ahmed Hilmi Efendi, bu vazifesi sırasında haftanın Salı ve Cuma günleri yatsı namazından sonra , Hatm-i hâcegân gibi hayırlı işlerle meşgul olmuştur.

Bilâhere çıkan dedikodular yüzünden, Kastamonu'da ikâmet etmesi uygun görülmüştür. Ahmed Hilmi Efendi, orada Müslümanların dinlerini korumaları için lâzım olan bilgileri öğrenmelerine dâir “Muhibbû'l-fıkh li hıfzı'd-dîn” (Dîni korumak için fıkhı seven) ismindeki eserini hazırlamış ve neşretmiştir (Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1328/1910). Nitekim Ahmed Hilmi Efendi, bu kitabını yazma sebebini şöyle anlatır:

“Kastamonu vilâyetinde ikâmete memur olduğum günlerden birinde, sâlih bir zata misafir oldum. O esnâda bana şöyle anlattı: Onun sevdiklerinden biri hasta olmuş, tedavi için tabibe getirmişler. O tabib misafir olduğum zata; “Bir hasta için bir köye gitmişim. Orada ihtiyar bir adama peygamber ve kitabınızın ismi nedir? diye sordum. O ihtiyar cevap veremeyip sustu. Sonra ben adama, peygamberimin ismi İsa, kitabımın ismi İncil'dir. Bak ben biliyorum sen bilmiyorsun, dedim.” diye anlatmış.

Bu anlatılan zoruma gitti. İnsanlara nasihat olarak vaazda ve dışarıda hoca efendilere işin önemini, vehâmetini söylediysem de, içimdeki ateş bir türlü dinmedi. Bir gün Devrekâne nahiyesinde Tevfikiyye Medresesi'nde ders okuturken ihlâs sahibi bir zat, bu eseri hazırlamamı istedi. Allahü teâla'ya tevekkül ederek, bu eseri yazdım.

İmam ve Hatip efendilere tavsiye ve rica ederim ki, Cuma günü ve cemiyetlerde (toplantılarda) ilmihale dâir bilgiler okumalı, yalnız sıbyanlar (çocuklar) ile yetinmeyip, Cuma namazından evvel Dürri Yektâ ve İmâm-ı Birgivi'nin Vasiyyetnâme'si (şerhlerinden edinilip), ahâliye (Müslümanlara) okumalıdır.

Ahmed Hilmi Efendi, Muhibbu'l-fıkh li hıfzı'd-dîn adlı eserinde şöyle demektedir:

“Yalan, gıybet, nemîme ve sövme'nin hepsi aklen ve naklen (dînen) haramdır. Temelluk de haramdır. Temelluk âdetten ziyâde tevâzu ve tezellüldür. Tevâzu övülmüştür, tezellül (zillette olmak) kötülenmiştir. Peygamber Efendimiz (sallallahu aleyhi vesellem) “Talebenin hocasına, çocuğun anne-babasına ve kölenin efendisine aşırı tevâzu göstermesi hariç, temelluk mü'minin ahlâkından değildir.” buyurmuşlardır.

Yalan söylemek, aklen ve naklen haramdır. Ancak savaşta düşmana hile yapmak için yalan söylemek haram değildir. Aynı zamanda iki kişi arasını düzeltmek, hanımını kocasıyla barıştırmak ve zâlimin zulmunu defetmek için yalan söylemek de haram değildir. Zira bu tür yalan, durumu düzeltmek için halisane bir niyetle söylenmiştir. Yalan söyleyerek ta'rîz mekrûhtur. Ancak bir ihtiyaçtan dolayı ta'rîzde bulunmak, mekruh olmaz. Ta'rîz, tasrîhin zıddıdır. Sözü örtülü söylemektir. Örneğin bir kimseye gel bizimle yemek ye dense, o da yamak yedim diyerek yalan söylese, fakat muradı dün yemek yedim demek olsa, eğer bir hacetten dolayı ise mekruh değildir. İnsanlara söz ve fiil ile zulmeden kimse için söylenen söz gıybet değildir. O zâlim için çalışıp hâkime varıp, zulm ettiğini bildirmek, günah değildir. Belki de sevap olur. Çünkü bu, nehy-i ani'l-münker (kötülüğü yasaklamak) türündendir ve gıybet değildir.”⁴⁵

45 Ahmed Hilmi Efendi, *Muhibbu'l-Fıkh li Hıfzı'd-Dîn*, İstanbul, 1328/1910 s. 8-9.

Bu arada Ahmed Hilmi Efendi, (imânını kaybetmiş olma ihtimali ve endişesiyle) her gün tecdîd imân etmenin müstehab olduğunu belirtir. Bu hususta şöyle der : “Tecdîd-i imânî şu şekilde yapılmalıdır. Ya Rabbi! Eğer benden sehven ve hatayla ve kasden küfür, şirk, günah ve her ne sâdır olduysa, yani vukûnu bulmam ve imânım sâbittir. Ancak eğer olduysa ben onların cümlesinden tevbe ve rücû ettim ve pişman oldum. Bir dahi etmemeğe azm ve cezm eyledim. İslâm dinini kabul ettim, İslâm dinini kabul ettim. Peygamber Efendimiz hazretleri senin yanından her ne getirdiyse, inandım ve kabul ettim, cümlesi haktır ve gerçektir. Eğer sözlerim ve fiillerim dine muhalif ise, ondan dahi rücû ettim. Dilim ile ikrâr, kalbim ile tasdik eyledim. Cân ve gönül ile kabul ettim. Allahü teâlâ’ya, sıfat ve fiillerine, Allahü teâlâ tarafından her gelen nesnelere, Allahü teâlâ’nın murâdı şerfi üzere inandım. Peygamberlere ve peygamberlerden gelen her ne nesnelere peygamberin murâdı şerfi üzere inandım. Âmentü billahi ilâ âhirihi. Evlâ olan hiç olmazsa haftada bir kere bari tecdîd-i nikah ede. Zira bu zamanda cehl galip ve şayi oldu, din ilimleri garip oldu. Cehl ise küfre, gözün karasıyla beyazı kadar çok yakındır. Tecdîd-i nikâh ise, (lâzım olan iki erkek veya iki kadın ve bir erkek vekil yanında) evvelden nikahım altında olan hatunumu onun tarafından vekâletim hasebiyle kendi nefsimce tecvîc ve tenkîh edip asâleten aldım, kabul ettim deyip “zevvetu zevcetî (hanımı kendime zevce edindim) sözlerine şahid olun diye.

Her Müslüman akşam sabah tevbe ve kusuruna kalbiyle nedamet edip o tür kusur ve günaha avdet etmemeğe azîmet ve lisaniyla “estağfirullahel-azîm ellezî lâ ilâhe illâ huve’l-hayyu’l-kayyûm ve etûbu ileyh” diyerek, mağfireti ummaya devam etmek lazımdır.”⁴⁶

Diğer taraftan Ahmet Hilmi Allahü teâlâ’yı anmanın önemini şöyle dile getirir: “Havâriîler İsa aleyhisselâm’a sordular: Evliyâullah kimlerdir? İsa aleyhisselâm şöyle buyurdu: Onlar o kimselerdir ki, dünyanın zâhirine nazar etmediler, batınına ve âhirete nazar ettiler. Ölümün zikrini ihyâ ettiler, hayatın zikrini öldürdüler. Onlar, Allahü teâlâ’ya muhabbet ederler, Allahü teâlâ’nın zikrini severler, buyurdular.”⁴⁷

Ahmed Hilmi Efendi, yine şöyle anlatır:

Peygamber efendimiz; “Âlimler, Peygamberlerin vârisleridir.” buyurdu. Dinin emir ve yasaklarını bildirme hususunda âlimler vâristir. Peygamberler dini, diyaneti insanlara bildirip açıklamada neler çektiler. Fakat ilâhî emir ve dinî vazifeyi bildirmekten hiç geri durmadılar.

İnsanlar ise, bu tebliğ ettikleri dini bilgiler sebebiyle düşman olurlardı. Peygamberler Cenâb-ı Hakk’a tevekkül edip, onlardan korkmadılar. Bizler ise, dünya geçimini düşünüp ararız. Onu da tam elde edemeyiz. Bazımız dünyada ve âhirette perişan olur gider. Dini öğretim hususunda tamamen peygamberlerin yolunda olsaydık, dünya ve âhiretimiz mâmur olurdu. Yavrularımız, dinlerini tam öğrenemiyorlar. Yardıma muhtaçlar. Rabbimizi; “Allahü teâlâ’nın dinine yardım ederseniz, Allahü teâlâ da size yardım eder.” (Muhammed suresi, 7) buyurduğunu duymuşsunuzdur.”

Ahmed Hilmi Efendi, daha bir müddet sonra İzmit’e geri dönmüştür. Vakitlerini talebe yetiştirmekle ve ibadetle geçiren bu âlimin vefat haberi, zamanın İkdâm Gazetesi’nin 15 Muharrem 1916 (1335) Pazar günkü nüshasında şöyle yayınlanmıştır:

“İzmit’te Gâzi Süleyman Paşa Medresesi Müderrisi Hulefâ-i nakşibendiyye-i Hâlidîyye’den ve Fudalâ-yı asrdan Ankaralı Hacı Ahmed Hilmi Efendi irtihal-i bekâ eylemiştir. Mevlâ-yı müteâl rahmet eyleye. İzmit’te Orhan Câmii civarındaki Kal’a kabristanına defnedilecektir.”

46 Aynı eser, s. 12-13.

47 Aynı eser, s. 15.

Ahmed Hilmi Efendi'nin iki menkıbesi şöyledir⁴⁸:

Ticarette Bereket Vardır

Hristiyan bir komşusu vardı. Bu kişi geldi bir gün bu zata. Fakirliğinden bahsetti. Ve ardından; “Hocam, ne olur bana bir dua edin de zengin olayım” diye rica etti. Büyük veli elini cebine attı. Ve bir miktar para çıkarıp; “Bununla bir şeyler al sat... Ticarette bereket vardır” buyurdu. Sonra da el kaldırıp; “Yâ Rabbî! Bu fakir kulunu zengin eyle” diye de dua etti...

Duası kabul olundu. Ve adam zengin oldu. Öyle ki gemiler dolusu mal sevk ederdi yabancı devletlere... Ancak bu nimeti, “bu zatın duasına” borçlu olduğunun farkındaydı adam... Bunun için her gönderdiği malın bir kenarına “bu zatın ismini” yazıyordu. Hani “bereket” olsun diye.

Ancak bir seferinde unuttu. Ve isim yazmadı bazı mallara... Olacak bu ya, o gece de korkunç bir fırtına koptu deniz ortasında! Mal yüklü gemi battı... Ve mallar döküldü denize. İsim yazılmamış olan mallar denizin dibine gömülürken “yazılı olanlar” su üstünde yüzerek çıktılar sahile. Adam, bu hâli gördü. Fevkalâde duygulandı. Ve kalbi dönüp Müslüman oldu.

Sakin hâ, öyle bir şey yapma!

İki arkadaş bu zatı ziyaret için yola çıktılar bir gün. Ancak birinin niyeti bozuktu...

Güya imtihan edecekti onu. Arkadaşına; “Gör bak, ona öyle sualler soracağım ki cevap veremeyecek” dedi. Arkadaşı ikaz etti onu: “Sakin öyle şey yapma!” “Nedenmiş o?” “Onlar Allah adamıdır. İmtihan etmek haddimiz değildir” dedi. Böyle konuşarak gittiler. Ve vardılar dergâha. Büyük veli, öbürüne iltifat ederken bunun yüzüne bile bakmadı. Bir miktar oturup izin istediler. Çıkınca, sordu arkadaş: “Hani sen, zor sualler sorup mahcup edecektin mübarek zatı, ne oldu?” “Bir de soruyorsun... Görmedin mi orada olanları?” “Hayrola, neyi görecektim?” “Aslanları...” “Aslan mı? Sen rüya mı gördün?” “Hayır rüya değil! Vallahi doğru... Ağzlarını açmış, hiddetle bana bakıyorlardı... Saldıracaklardı neredeyse!” “Ben bir şey görmedim” dedi. Ve ilâve etti: “Ben sana demiştim değil mi?” “Evet, sen haklıymışsın.” “Bir daha böyle bir şeye tevessül etmezsin herhâlde.” “Tövbe, Allah korusun!” dedi. Bu, iyi bir ders olmuştu ona.

Ahmed Hilmi Efendi'nin hikmetli sözlerinden bazıları şunlardır:

“Mü'min, mü'mine yardım ve muâvenete borçludur. İşini, âlimlerin bildirdiği şekilde yap. Bu zamanda fetvâ ve takvâ aranmaz, deme. Bu, nefis ve şeytanın aldatmasıdır. İslâmiyet'te güçlük ve zorluk yoktur. Eski ümmetlerde olan güç ve ağır teklifler, bu ümmetten kalkmıştır.

Ne çare ki, din kayırlmaz. İş, âlimlere sorulmaz. Âdet ne ise, ona bakılır. Nefis ne isterse, o yapılır. Yine de Müslümanlık davasına kalkılır. Heyhat, uzak böylelerine Müslümanlık.

Komşu hakkında şöyle buyurmuştur: Hazret-i Enes, Peygamber efendimizden rivâyet etti ki: “Kişinin imânı doğru olmadıkça, kalbi doğru olmaz. Dili doğru olmadıkça, kalbi doğru olmaz. Mümin, komşusunun lisanından (dilinden) emin olmadıkça, Cennete giremez.”⁴⁹

48 Uyan, Abdullatif, *Türkiye Gazetesi, Bizim Sahife*.

49 Hacı Ahmed Hilmi, *Muhibbül-Fıkh li Hıfzı 'd-dîn*, İstanbul, 1328/1910, s. 3; Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddin, *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ ve Envâhim*, Yayın Yeri ve Tarihi yok, s.163; Heyet, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, II, 200-203.

Ahmed Efendizâde Ali Avni

Maalesef kaynaklarda Ahmed Efendizâde Ali Avni İzmidî'nin hal tercümesine dâir herhangi bir bilgiye rastlanılamadı.⁵⁰

İzmitli olan bu âlim Arap dili sahasında sarf ilmine dâir bir eser yazmıştır. Bu eseri dört fasıl halinde kaleme aldığını belirten Ali Avni İzmidî, birinci fasılda sarf bâblarını, ikinci fasılda da sahih kelimelerin sarflarını, üçüncü fasılda mu'tel kelimelerin tasrîfâtını ve dördüncü fasılda ise bazı kelimelerin tasrîfât hakkındaki faydalarını ele aldığı kaydetmektedir. Bu arada Ali Avni, fasılları da bâblara ayırmıştır. Ali Avni'nin bu eseri, 24 sayfadır.

Sonuç

Şanlı bir tarihe sâhip olan Kocaeli, bilhassa büyük âlim ve edipler yetiştirmiş önemli bir kültür ve medeniyet merkezidir. Nitekim isimlerini ve eserlerini daha önce ve şimdi kaydettiğimiz âlimler, Kocaeli ve çevresindeki medreselerde ciddî tahsiller yapmışlardır.

Kocaelili âlim ve edipler, bu tahsillerinin mahsulü olarak, tıp, tarih, Türk dili ve edebiyatı, mantık, belâgat, ahlâk, nât, salavât, menâkıb, şiir, fıkıh, hadis, tefsir, kelâm, İslâm tarihi, tasavvuf, Arap dili ve edebiyatı gibi birçok sahada değerli eserler kaleme almışlardır.

Kocaeli ve Karamürsel tarihinde, ilk defa Kocaeli ve Karamürsel'de kaleme alınmış eski harfli eserlerin muhtevâlarından bazı kısımlar topluca Türkçe olarak sunulmuştur. Nitekim Karamürsel Nâibi Abdullah Şevket'in İslâm ahlâkına dâir "Ahlâk-ı Dîni" adlı eserinden "Çocuğun Anne-Babasına Karşı Yükümlü Olduğu Vazifeler", "Geçimi Temin İçin Çalışmanın Lüzûmu", "Evler ve Mekânlar", "Allah teâlâ'nın Yasakladığı Şeyler" mevzûları ve muhtevâ başlıkları ile İslâm itikâdı, İslâm ahlâkı ve hukukuna dâir "Necâtu'l-mükellefîn" adlı eserinden "Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat İtikâdı", "Büyük İslâm âlimlerinin Beyân ettikleri Güzel Ahlâk" konuları ve muhtevâ başlıkları ele alınmıştır. İsmâil Hakkı İzmidî'nin fıkha dâir "Tenbîhü'l-mü'minîn" adlı eserinden "tenbîh", "fâide", "fâide-i lâzime" başlıklarıyla bazı mevzular işlenmiştir. Bunların yanı sıra Feyzullah İzmidî'nin tıbbâ dâir eserleri ve Muhyiddîn İzmidî'nin Osmanlıca'yı öğretmek kaleme aldığı "Fevâidü'l-mübtedî" adlı eseri ele alınmış, Ahmed Hilmi Efendi'nin İslâm hukukuna dâir "Muhibbu'l-fikh li hıfzi'd-dîn" adlı eserinden bazı konular ve Ahmed Efendizâde Ali Avni'nin sarf ilmine dâir "Tasrîfât" adlı eserinin muhtevâ başlıkları kaydedilmiştir.

Netice olarak Kocaeli ve Karamürsel, Osmanlı padişahlarının kültürel ve tarihî bakımdan önemli bir faaliyet ve hizmet alanı olmakla beraber, bu bölgede yetişen âlimler de kaleme aldıkları şaheserleriyle, bilim dünyasına büyük katkılarda bulunmuş ve ışık tutmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Abdullah Şevket, *Dîn-i Ahlâkî*, Çatalcahzâde Neşreden: Ahmet Hilmi, İstanbul, 1328.
- _____, *Necâtü'l-mükellefîn*, İstanbul, 1317.
- Adolf İstromil, *İlm-i Emrâz-ı Dâhiliye*, mütercimi: Feyzullâh İzmidî, İstanbul, 1305-1306/1889-1890.
- Akgün, Cengiz, *Gebze'de İz Bırakanlar*, Kocaeli, 2006.
- Akgündüz, Ahmet, *Şer'iyye Sicilleri*, İstanbul, 1988.
- Baltacı, Cahit, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.
- Bostan, İlyas, "İzmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.
- Darkot, Besim, "Koca-eli", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977.
- Dersaadet İle Vilâyât-ı Osmanîye'de Bulunan Kütüphanelerin Esâmisiyle Kütüb-i Mevcûde ve Mevkûfe Miktarları*, elyazması, Ankara Milli Kütüphâne, numara: 162.
- Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddîn, *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evlîyâ ve Envâihim*, Yayın Yeri ve Tarihi yok.
- Güneş, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Heyet, *Evlîyâlar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.
- Heyet, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993.
- Hilmi, Ahmet, *Muhibbül-fıkh li hıfzı'd-dîn*, İstanbul, 1328/1910
- İzmidî, Feyzullâh Efendi, *Maraz-ı Merzagî (Sıtma)*, İstanbul, 1329/1914.
- İzmidî, Ahmed Efendizâde Ali Vasfi, *Tasrîfât*, İzmit, 1301/1894.
- İzmidî, İsmâil Hakkı, *Tenbihu'l-mü'minîn*, İstanbul, 1298/1880.
- İzmidî, Muhyiddîn, *Fevâidü'l-mübtedî*, İstanbul, 1289/1872.
- Ersoy, Nermin, *Doktor Feyzullah İzmidî, Hayatı ve Eserleri*, Kocaeli, 1998.
- Kâtip Çelebî, *Keşf ez-zunûn*, İstanbul, 1943, II, 1929.
- Komisyon, "İzmit", *Meydan Larouse*, İstanbul, 1971
- Komisyon, İzmit, *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1974.
- Komisyon, "Kocaeli", *Yurt Ansiklopedisi*, İstanbul, 1982.
- Orkun, Hüseyin Namık, *Türk Tarihi*, Ankara, 1946.
- Dr. Rakıl, *Usul-i Teşhis-i Marazî*, mütercim: Dr. Miralay Feyzullâh İzmidî, Dersaadet, 1305/1889.
- Sâmî Şemseddîn, *Kâmûs'l-Âlâm*, İstanbul, 1315.
- Tuncel, Metin, "İzmit (Bugünkü İzmit)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.
- Uyan, Abdullatif, "Ahmet Hilmi İzmidî", *Türkiye Gazetesi, Bizim Sahife*.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara, 1972.
- Ürkmez, Engür, *İzmit ve Türk Eserleri*, Kocaeli, 2007.
- Yüce, Rifat, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit, 1945.